

SVENSKT GUDS- TJÄNST- LIV

*Tidskrift för liturgi,
kyrkokonst, kyrkomusik
och homiletik*

HÄFTE 3 / ÅRGÅNG 24 / SEPT. 1949

C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG / LUND

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

<i>Aagaard, P.</i> : Nordisk tidebönskonvent i Trondheim	86
<i>Adell, A.</i> : Alternativa introitusmelodier	1
— » — Sammanträde med Nordiska nämnden	85
— » — Tidegårdens hymner i svensk medeltid	41
— » — Anmälan	128
<i>Carlsson, S.</i> : Körarbete 1948	14
<i>Cnattingius, B.</i> : Albertus Pictor	33
<i>Fehn, H.</i> : De historiske forutsetninger for en fornyelse av den menighetsmessige bønn	66
— » — Tidegården i Norge	25
<i>Fjellbu, A.</i> : I Nidaros domkyrka	65
<i>Hellenström, A. O. T.</i> : Kyrkoton	26
Kyrkosångens vänner	18
Laurentius Petri Sällskapet	24, 55, 117
Nordiska Nämnden för tidegård	58, 73, 85
<i>Peters, K.</i> : Sanct Olov	73
Recensioner	28, 61, 93, 118
<i>Rosendal, G.</i> : Om biskopsvigning i svenska kyrkan	26
<i>Schalin, O.</i> : Det medeltida gudstjänstlivet i Åbo	100

<i>Segelberg, E.</i> : Böjen edra hjärtan till Gud	104
<i>Stenberg, R.</i> : Kyrklig skrud och prydnad 1948	16
— » — <i>Albertus Pictor</i>	36
<i>Strömberg, B.</i> : Stiftet som liturgisk enhet	82
— » — <i>Litanian Christus vincit</i>	110
<i>Wiking, Bo-Sture</i> , <i>John Donne</i> : Korset	97
<i>Vos, W.</i> : Den liturgiska rörelsen inom den reformerta kyrkan i Nederländerna	46
<i>Ahlén, Waldemar</i> : Svensk orgelkonst under 1948	11

S V E N S K T G U D S T J Ä N S T L I V

UNDER MEDVERKAN AV
 INTENDENTEN BENGT CNATTINGIUS, LINKÖPING, OCH
 KYRKOHERDEN, TEOL. LIC. KNUT PETERS, SÖNDRUM
 SAMT SOM REPRESENTANT FÖR SÄLLSKAPET KYRKOSÅNGENS VÄNNER:
 KOMMINISTERN RAGNAR STENBERG, LIDINGÖ.

UTGIVEN AV
 KYRKOHERDEN ARTHUR ADELL, SÖDERKÖPING.

Tidskriften utkommer med 32-sidiga nummer 4 gånger om året, nämligen
 i mars, maj, september och december.

Red. adr.: Söderköping. Rt 59. Exp. adr.: C. W. K. Gleerups förlag, Lund. Rt 175 00. Postgiro 30843.

Prenumerationspris: i bokhandeln eller direkt från förlaget: kr 4:50 pr år.

Annonspris: 20 öre pr mm enkel spalt.

Rabatt vid större annons och vid upprepning av annons i flera nummer.

Detta nummer innehåller bl. a.: Biskop A. Fjellbu, Trondheim: I Nidaros domkyrka. — Pastor Helge Fæhn, Oslo: De historiske forutsetninger for en fornølse av den menighetsmessige bønn, særlig tidebønnen. — Kyrkoherde K. Peters, Söndrum: Sanct Olov. — Docent B. Strömberg, Lund: Stiftet som liturgisk enhet. — Kyrkoherde A. Adell: Sammanträde med Nordiska nämnden. — Sogneprest P. Aagaard, Aarhus: Nordisk tidebønkonvent i Trondheim. — Recensioner.

RÖSTEN

dess skolning och vård

av *KNUT VIKROT*

6:50

C. W. K. GLEERUP, Lund

Melodihänvisningarna

till varje psalm

gör den

Gleerupska Psalmboken

värdefullare

C. W. K. GLEERUP, Lund

H. LINDEGREN

Medlem av SVENSKA ORGELBYGGARES FÖRENING.

*Tillverkar piporglar,
 som utmärka sig för största hållbarhet
 samt god »orgelmässig» ton.
 Mångårig erfarenhet.*

**ORGELBYGGARE
 GÖTEBORG**

Postadress:
 KOMMENDÖRSGATAN 12

Telefoner:
 B O S T A D E N 14 26 38
 F A B R I K E N 14 93 38

Köhler's

AN KLICHÉER

ST.NYG.54 · T 10842·16734 · MALMÖ

I Nidaros domkyrka¹).

Velkommen til Nidaros domkirke til dette møte med bønn og tilbedelse som formål. Særlig vil jeg ønske våre venner fra de andre nordiske land velkommen. Hit stevnet i gammel tid folk fra alle nordens land for nettopp i denne kirke å utøse sine hjerter for Herren. Engang var den et bedested for hele norden.

Vi tør vel kalle dette stedet for det helligste i vårt land. Intet sted i vårt land har det vært bedt flere bønner enn i dette hus. »Det er skrevet: Mitt hus skall kalles et bedehus» (Matt. 21. 13.) — I sannhet har dette huset vært et bedehus fra slekt til slekt gjennom snart 800 år. Den som kunne skrive en bönnens historie i vårt land ut fra bönnen i dette hus, ville kunne skrive vårt folks historie, vår kirkes historie. Men bönnens historie kjenner bare Gud som »ser hver lengsel i sjelens grunn som etter det evige higer».

Jo, dette huset er et bedehus *for den enkelte*, nettopp til et bedehus for den enkelte er denne kirken her. Den er nemlig stor nok til at den enkelte kan skjule sig i Gud.

Får jeg lov til helt personlig å si at her har jeg hatt mitt bedested i snart 30 år. Meget har jeg hatt å tale med Gud om i disse år. Her kan jeg i sannhet si med mystikeren:

Ingen vet om meg
uten Gud og jeg.

Det er neppe noen synd jeg har begått i disse år, noen synd som er blitt meg bevisst og derfor har tynget meg, som jeg ikke her har gitt ord, og bedt ham ta på seg, han det Guds lam som bærer verdens synd. Han har fått meget å bære for min skyld — her i dette hus. Det er neppe noen byrder jeg har fått å bære, noe kors pålagt meg av Gud som ikke her er blitt lett å bære fordi han som er her tilstede har båret meg og mitt kors.

Jeg tør derfor si ut fra personlig erfaring: Her er godt å være. Her er Guds hus og himlens port.

Men denne kirken er ikke bare bygget for den enkelte. Den er også en *menighets kirke*. Her skal menigheten samles til bønn og

---

¹) Vid sammanträde med Nordiska Nämnden i Trondheim juni 1949.

tilbedelse. Også for en menighets bönn og tilbedelse er det godt at den er stor og at den har mange kapeller. For meg betyr dette at den frir og bevarer oss fra en av tidens største synder og farer: den åndelige likeretting. Denne kirke er nemlig rummelig, som Guds faderhjerte er rummelig, den har mange rum, slik som i »min Faders hus», hvor det er »mange rum» (Johs. 14, 2).

Et av disse rum vil dere gjerne ha disse dagene. Jeg vet at for mange av dere er det så at dere omfatter deres måte å tilbe på med sterk tro og dyp fromhet. Deres bönn og tilbedelse er blitt litt av deres eget hjerteblood.

Hvor hjertet er helt med i bönn og tilbedelse, blir Guds hjerte varmt.

Kan dere gi vår kirke, våre menigheter mere av bönn og tilbedelse, ville meget være vunnet. Her er så alt for lite bönn, og enda mindre tilbedelse.

Men her i kirken hvor det er så mange kapeller, og hvor det engang var så mange altere, var det bare ett høyalter. Og vi skal huske at kirkens navn var ikke Nidaros domkirke, enda mindre St. Olavs dom. Dens navn var Kristkirken i Nidaros. Intet sidekapell og intet sidealter må noen gang bli høyalter for dere. Hva dere enn gjør og mener, må dere aldri svikte høyalteret. Bare når Høyalteret dominerer i Kristkirken selv og Guds ord får lyde purt og rent og sakramentene blir rettelig forvaltet etter den nåde Gud har gitt oss, kan vi sammen bekjenne vår tro på en hellig allminnelig kirke.

Arne Fjellbu.

»De historiske forutsetninger for en fornyelse av den menighetsmessige bönn, særlig tidebønnen.»¹⁾

Vi skal nu ta for oss spørsmålet om de historiske forutsetninger for en fornyelse av den menighetsmessige bönn, særlig tidebønnen, og det er rimelig at dette spørsmålet blir tatt opp. Overalt gjelder

¹⁾ Föredrag vid sammanträde med Nordiska Nämnden för tidegård i Trondheim juni 1949.

det at når gammelt og glemt arvegods forholdsvis hurtig og relativt uformidlet dras fram i lyset, ligger det alltid nær å spørre: hvordan var dette gamle dengang det ennå var i bruk og hadde en levende funksjon, hvorfor og hvorledes ble det i tidens løp omdannet eller ganske enkelt puttet på kirkens mørkeloft? Og ennå mer naturlig er det å stille dette historiske spørsmål når det er denne historie vi for en stor del er henvist til når det gjelder det konkrete materiale til fornyelsesarbeide. Her er kildene vi vil øse av, den grunn vi vil bygge på.

Men vi går til historien ikke bare for å få en tilknytning, et utgangspunkt og materialsamling, men også for å få sanksjon på vårt eget arbeide: historien viser kanskje at det vi vil ta fram, en gang hadde livets rett, og særlige hindringer som i sin tid og under visse forhold kvalte dette liv, mener vi nu er på vei til å bli ryddet unda; i sin rot og i sitt vesen er det vårt eget, vi er overbevist om dets eksistensberettigelse i dag, og historien viser at det tross alt var og er vårt. Historien skal også være vår læremester: den skal hjelpe oss å oppfatte de kanskje spede og spredte røster som taler fra gamle bøker om fedrenes liv i bønn og sang, skal advare oss mot blindgater og avveier, skal lære oss også å se dypere ned i vårt eget behov og klarne vårt blikk så vi rett tyder tidenes tegn.

Når vi nu i spørsmålet om den menighetsmessige bønn i all korthet skal se på den historiske utviklingsgang her i Norge fra reformasjonstiden og til i dag, vil vi først ta for oss tidebønnen, fordi det om den dessverre ikke er så svært mye å si. Tidebønnen har i Norge — som vel i de fleste land — aldri egentlig vært menighetsmessig: det var især klostrets, domkirkens og prestens sak. Slik fortsatte det også i Norge en kort tid etter reformasjonen, men i og med at *forpliktelsen* til tidelesing bortfalt, at presteskabet ble sterkt redusert og kirkens inntekter ble vesentlig svekket, døde den geistlige tidelesing og korsang ganske snart ut. I skolene dvs. katedralskolene, latinskolene fortsatte den ennå i lange tider. Men av slike skoler hadde vi i Norge opp til 1817 bare 4: Oslo (Christiania) — Stavanger (flyttet sammen med bispetsetet ca. 1700 til Christiansand) — Bergen og Trondhjem. Her levde ottesangen og aftensangen videre på latin opp til 1640, siden da på dansk-norsk. Her ble sunget antifoner, Davidsalmer, hymner og cantica, kyrie eleison og andre bønner. På søn- og helligdagene dessuten preken og katekismusfremsigelse i kor, anført av skole-

mesteren. Den videre utvikling av disse blandede tidebønn-gudstjenester er et broget og uklart kapittel; for søndagens vedkommende tok prekenen overhånd, de andre ble omdannet på forskjellig måte, mest i ren kateketisk-pedagogisk retning. Dette motiv hadde forresten hele tiden for en stor del behersket disse bønnegudstjenester. Således heter det f. ex. i de norske biskopers utkast til en Ordinans i 1604: »det er meget godt og såre gavnlig at ungdommen tilholdes til sang og lesning, ikke alene i skolen, men også i kirken: at de i så måte må straks i de unge år lære Davidsalmer utenat og vennes til å lese og gi akt på den hellige skrift. Når som alt dette skjer av troen og til Guds ære samt den kristne ungdoms forbedring». Så vidt 1604. Likaledes er det karakteristisk at Kirkeritualet av 1685 overhodet ikke nevner tidesangen: den ansees nu som et rent skoleanliggende. Henimot slutten av 18de årh. bortfalt tidesangen i de fleste byer i Danmark-Norge, og rescriptet av 27 desember 1805 setter sluttstreken under denne utviklingen ved å frita latinskoleelevene for *all* »sangoppvartning» i bykirkene, både i og utenfor gudstjenesten. Denne sangoppvartning *utenfor* høymesse-gudstjenesten skulle bortfalle helt nu, og den *i* gudstjenesten og ved de ministerielle forretninger istedet overtas av almueskolens elever, en bestemmelse som i Norge etter hvert døde bort av sig selv.

Dette som nu er sagt gjaldt byene: i kirkene utover *landsbygden* har tidesangen neppe lydt i alle disse århundrer, og selv i de få *byene* i Norge var den ingen egentlig menighetsgudstjeneste, og har derfor heller ikke påviselig kunnet fremme den menighetsmessige bønn. Spør vi etter *denne*, må vi gå til høymessen.

Dessverre er det ikke så mange vitnesbyrd vi nu synes å ha om menighetens aktive deltagelse i gudstjenestens bønner, responsorier, akklamasjoner osv., men da gudstjenestlivet i Norge i eldre tid ennå ikke har vært gjenstand for inngående undersøkelser, er det mulig at det er mer å finne enn det nu ser ut til. Vi får kanskje et lite begrep om det ved å se på de bestemmelsene Ordinansutkastet av 1604 og Kirkeritualet 1685 inneholder om hvem som skal svare presten ved de forskjellige ledd. Her opptrer en sann og forvirrende mangfoldighet av bestemmelser som ikke må trekkes etter hårene; det er: koret eller degnen, koret og kirken, koret og almuen osv. kort og enkelt sakt: koret opptrer *alene* 7 gr., mens almuen = menigheten forutsettes å svare sammen med koret på 6 steder; omtrent samme forhold finner vi i 1685.

Det er grunn til å tro at menigheten i 17de og 18de årh. var aktivt med ved de forskjellige liturgiske ledd i gudstjenesten som nu mer og mer blir en ren salmemesse slik vi finner den i Kirkeritualet. Det er utsagn om at salmesangen — i alle fall nogen steder — klang lydelig fra menigheten i lange tider, helt inntil de nyere koralbøker i 2den halvdel av 18de årh. med sin urytmiske og 2- og 4-delte takt la sin dødninghånd over menighetssangen. Dette + de to nye salmebøker fra denne tid, særlig Den evangelisk-kristelige fra 1799 + innføringen av psalmodikon, monokorden i 1830—40-årene, gjorde alle sitt til å avstedkomme den temmelig absolutte liturgiske passivitet vi finner vitnesbyrd om i næsten hele vår kirke, i by og på land i tiden 1825—75, ja ennå meget lenger. Menigheten sier ikke et eneste ord, hverken ved »og med din ånd» eller »amen» eller noget annet. Det er bare korets eller klokkerens stemme som lyder — som ennå idag mange steder i den evangelisk-lutherske frikirke som skilte seg ut fra Den norske kirke nettop i dette tidsrum og ikke har hatt nogen egentlig parallell til våre ritualrevisjoner i 1887 og 1920. Helt opp til 1814 og lenger har vi — særlig på Vestlandet — bevis for en tidligere ganske utbredt skikk, nemlig at menigheten høylydt messer sammen med presten både i kollektene og leksjonene. Men alt dette forstummer senere i århundredet. Ja, endog litaniet faller nu næsten *helt* ut av bruk, både på den årlige bededag etter påske og ved de ukentlige fredagsgudstjenester i byene; nogen steder *leser* presten alene begynnelsen av litaniet, men andre steder faller det helt vekk.

Fra de siste årtier av forrige århundre ble ved forskjellige tiltak både menighetens salmesang og dens liturgiske aktivitet vesentlig øket. Her må først nevnes Landstads salmebok i 70-årene, men spesielt den nye høymesse-ordning fra 1887 hvor de liturgiske ledd ikke bare er restaurert i forhold til tidligere alterbøker og praksis, men endog er vesentlig utøket med de kjente felleskirkelige ledd både i messens antekommuniondel og ved nattverden. Denne gudstjenesteordning som i årenes løp mer og mer trengte seg fram, ble etter 1920 helt enerådende. I alle fall i visse henseender er den helt klar i terminologien: det er *menigheten* som er aktivt handlende, ikke bare koret eller klokkeren. Foruten dens deltagelse i salmesangen forutsettes menighetens lydelige aktivitet — foruten i diverse amen — både i Kyrie, Gloria, i Sanctus og Benedictus, i 6 responsorier, ja etter 1920 i hele 10—12 (2 valg-

fritt i Agnus Dei) responsorier og akklamasjoner; videre kan prest og menighet sammen fremsi Credo, og litaniet med dets veksel-sang kan foruten på langfredag og bededag brukes også i hele fastetiden.

Liturgisk sett er det altså en sterkt aktiviserende impuls som er satt inn i vårt gudstjenstliv i de to siste menneskealdre. Og det beste er det enkle faktum at disse bestrebelser virkelig for en stor del er satt ut i livet og er i bruk i menighetene. De er ikke *bare* ideelle papirbestemmelser, men har i vesentlig grad omformet våre gudstjenester — ennu kanskje mest åpenbart i mange bymenigheter — omformet dem fra temmelig tørre, nøkterne og passive prekentjenester til bønnegudstjenester, og med et ganske sterkt innslag av tilbedelse og lovsang. Og det er neppe tvil om at skulle en Christiania-prest fra 1850-tallet våkne opp i dag og overvære høymessen f. ex. i en av de større Oslomenigheter, ville han neppe tro sine egne øyne eller kjenne seg særlig igjen.

Ut fra denne våknende liturgiske interesse er det også i de siste årtier blitt gjort en del for å utvide den liturgiske bønn, særlig ved å gjenoppta vespertradisjonen. De første ansatser i denne retning finner vi i Bergen i 1917 med pastor Alf Fasmer Dahls »Liturgisk Vespergudstjeneste til bruk ved Reformasjonens 400 års jubileum». Dette arbeide ble fortsatt av Fasmer Dahl som i løpet av få år hadde gitt ut vespere for hele kirkeåret. I sin stil var de noe romantiske, og mønstrene for dem var de tidlige svenske forsøk på dette område. Også Alterboken av 1920 har et lignende avsnitt om vespergudstjeneste, men det gikk disse forsøk på samme måte som med den høykirkelige Pro-ekklelesiabevegelse i 20-årene: det ble alt samman skjøvet i bakgrunnen eller kvalt av kirkestriden og kampen om den liberale teologi.

Senere tiltak på dette område (fra 1930 og —37) prøver å gjennomføre en nøyere tilknytning til middelaldertradisjonen og er, forsåvidt det musikalske angår, adskillig mer tilfredsstillende. Men når det gjelder en fornyelse av tidebønnen, av kirkens bønn, nytter det ikke *bare* å spørre om det er vakkert og stemningsfullt. Vi må også argumentere liturgisk og teologisk.

Tidebønnen bør kunne bli noget av en menighetsgudstjeneste, og det musikalske skal tjene ordene, for det er ordene som *bønneord* der er det primære. Alle de ovenfor omtalte tiltak går imidlertid avgjort ut fra at prest og kor er de »opptredende»; menigheten er passive, nytende tilhørere: det blir mere konsert og underhold-

ning enn bønn og tilbedelse. Dertil kommer at oppdelingen av ledene på prest og kor med hver sitt $\frac{1}{2}$ -vers er lite tilfredsstillende, likeledes at salmenes korpus tildels er meget sterkt beskåret, ja like ned til to $\frac{1}{2}$ -vers. På samme måte er det ikke bra med den liturgiske forvirring som naturlig oppstår når man blander inn heterogene elementer ved f.ex. å ta inn Fadervår og Velsignelsen med høymessens musikalske formler. Vi kan vel heller ikke være helt enige i en setning som at »vesperens raison d'être er å få opp igjen den oldkirkelige skikk at Salmenes bok skal synges.» Jeg er nok *tildels* enig i dette ideal, men mener at som *bønn* kan den også bes *lest*, og for de fleste vil det være naturlig å *begynne* med *lest* vesper, ja med *lest* tidebønn overhodet. I denne form virker den for de fleste mer enkelt og umiddelbart som bønn; når man er blitt vant til å lese den, kan man eventuelt begynne å syngre den. Jeg tror dette er den almindelige erfaring fra utviklingen også i Sverige.

Når vi nu har for oss spørsmålet om de historiske forutsetninger for en fornyelse av den menighetsmessige bønn, må vi endelig også kort omtale *de tendenser i tiden* som ved første øyekast ikke synes å ha liturgisk siktepunkt, men som dog dypere sett ligger bak og under og driver mye av dette arbeide fram. Klarest ser vi dem kanskje i deres negative skikkelse som en mer eller mindre ubevisst trang til å komme vekk fra den utøylede individualismes og oppløsende subjektivismes golde favntak: der er en trang tilbake til enhet, til fasthet, til jeg-ets underordning, til disiplin, til fellesskap, til samfund.

Vår ungdom vokser opp under *aktivitetspedagogikkens* auspisier: den vil sannsynligvis i fremtiden mindre enn nogen tidligere generasjon kjenne seg hjemme i en gudstjeneste og en bønneform som bare lar en eller nogen ganske få bringe den enkeltes og menighetens Kristus-liv til synlig og hørbar utfoldelse. Den oppvoksende slekt vil føle øket trang til å gi Åndens skjulte liv en kultisk manifestasjon i en liturgisk bønneform som sterkere enn før må gi adgang til felles aktivitet og en dermed sammenhengende organisk samfundsfølelse. Tidens pedagogiske strømning overført til kultlivet vil bety en sterkere aksentuering av det motoriske, det aktuose, det dramatiske element. Og den utvikling i sakrifiell retning vårt gudstjenstliv nu har hatt i 2—3 generasjoner vil uten tvil økes og vil da naturlig også søke seg uttrykk ikke bare i hyppigere gudstjenester, men også i kirkens og den enkeltes

bønn, i dens takkoffer og tilbedelse, og her er da igjen tidebønnen den av alder naturlig givne form.

Videre har vi den nyere *kirke-teologi* som i denne sammenheng avgjort spiller en stor rolle. Kirken er igjen kommet i teologiens brennpunkt, og spørsmål om sakrament, om liturgi osv. ruver bra i mange tidskrifter og publikasjoner. Det er symptomatisk at det 4de nordiske studentmøte som om en måned samles i Trondheim, har som motto »Den voksende kirke». Kirken har igjen for alt fler begynt å bli en levende organisme, ikke bare et statisk og institusjonsmessig statsapparat. Og til denne organismes liv og vekst kreves der en trofast og vedholdende bruk av nådens midler, i bønn og arbeide, i tilbedelse og offervillighet. Kirken er for teologien atter blitt hva den i seg selv alltid har vært: Kristi Legeme, og dens karakteristikum begynner igjen å bli det dynamisk-kultiske »ecclesia orans» (=den bedende Kirke), ikke bare det dogmatiske »congregatio vere credentium» (=samlingen av de som tror rett) eller det statiske: »communio sanctorum» (=de helliges samfund).

En religiøs *ordensdannelse* er begynt i alle de evangeliske kirkesamfund, visstnok ofte famlende, usikkert og i all beskjedenhet, men tendensene er der: stille dager, retreat, meditasjon og tilbedelse er ord og kjennsgjæringer som atter har fått innpass i vårt språk, vår forestillingsverden og vårt liv. Ja, bare selve dette konvent og dets motto ville ha vært temmelig utenkbart her i landet for bare 40—50 år siden.

Det tales for tiden mye om nødvendigheten av en fornyelse av bønneliv og menighetsliv, men en har ofte følelse av at det mer blir gitt alment gode råd enn gitt virkelig praktisk støtte og veiledning. Hva Norges kristenfolk, ja alle evangeliske kristne i dag fremfor alt trenger er vel både å *lære* om bønnens stille og skjulte vei, men *også* konkret og praktisk å *ledes* og *hjelpes i gangen på veien* så vi kan få hjelp til å be oss sammen igjen over partimurer og andre mer eller mindre kunstige skillelinjer frem til en troens og livets enhet i organisk samarbeide. Men skal dette lykkes, må den rette evangeliske og kirkelige lære om bønne og bønnens vei igjen lyde i kirke og forsamlingshus. Kort sagt: jeg tror ikke vi tar for hardt i når vi sier at det synes som tiden på mange måter er moden for en fornyelse av tidebønnen. Til å begynne med kanskje helst ved husandakten, i familiekretsen, som jo er menigheten i miniatyr. Visstnok er der i tiden også

adskillige spor som fører i motsatt retning; men de er bare altfor vel kjent til at de behøver å nevnes. Om dem alle gjelder ordene i salme 141,5: »varer det enn ved, så setter jeg min bønn imot deres ondskap». Her gjelder dessuten fremfor alt at vi ser hvem motstanderen i virkeligheten er: han som går omkring som en brølende løve og søker hvem han kan oppsluke. Mot ham vil vi ta på oss Guds fulle rustning og gripe troens skjold og frelsens hjelm, idet vi, som Paulus sier, »til enhver tid beder i Ånden med all bønn og påkallelse og er årvåkne deri med all vedholdenhet og bønn for alle de hellige», (Ef. 6,18). La oss så gjøre disse Bibelens ord til våre, i tro til Gud, i kjærlighet til vår næste, til vårt folk og vår kirke.

Helge Fæhn.

Sanct Olov.¹⁾

I Lidhults gamla kyrka fanns ett träbeläte, som var ungefär 1 ½ m. högt och som föreställde en man med ganska bistra drag. Enligt Rosengren, Ny Smålands beskrivning, trodde Lidhultsborna att bilden föreställde Kristian Tyrann. Och en gammal Lidhultsbo, fru Olsson, som år 1947 innehade Lidhults hotell, och som vuxit upp i socknen och väl mindes den gamla kyrkan, har berättat för mig vilken förskräckelse hon och andra barn kände när de närmade sig den skräckinjagande figuren.

Att bilden fått den tvivelaktiga hedern att identifieras som Kristian Tyrann kan möjligen betyda att minnet av denne konungs missgärningar i Småland på återvägen från Stockholms blodbad ännu på den tiden levat kvar i landskapet²⁾. Ty självfallet hade bilden intet med Kristian Tyrann att skaffa. Det finnes inte den minsta tvekan om att den i verkligheten föreställde den norske helgonkonungen, den helige Olof, som blev medeltidens populäraste helgon i hela Skandinavien, i kampen om själarna beseg-

¹⁾ Denna uppsats framträder utan alla andra anspråk än att kunna tjäna som inledning till en skildring av Lidhults gamla S. Olofskyrka, som i år håller på att uppföras å Tylösand.

²⁾ Kristian II lät på sin återväg till Danmark från Stockholms blodbad binda och dränka abboten i Nydala jämte fem av hans konventsbröder.

rande både den helige Knut i Danmark och Sanct Erik Kung i Sverige. Och att Lidhults kyrka ägt en så stor bild av helgonet, en bild som dessutom bevarats med sådan pietet kan knappast betyda något annat än att kyrkans medeltida föregångare — sannolikt den träkyrka som revs 1721 — varit dedicerad åt detta helgon och sålunda utgjort en av landets många Olofskyrkor. Självfallet är det övertygelsen härom som ligger bakom det namn som givits henne i hennes förnyade gestalt: Sankt Olof i Tylösand.

Vem var S. Olof? — Norges konung som besegrades och stupade vid Stiklastad den 29 juli 1030 och mycket kort därefter började att dyrkas såsom helgon på grund av de järtecken som skett vid hans grav och som snart blev Nordens kanske mest älskade helgon under hela medeltiden. Så långt råder full enighet. Men vill man veta mera blir svaret ganska skiftande beroende på vart man vänder sig för att lära känna honom. Närmast till hands ligger kanske att rådfråga Snorre Sturlasson, bland vars konungasagor »Olav den heliges historia» intager främsta rummet, åtminstone med hänsyn till omfånget. Den omfattar i Emil Olssons svenska översättning icke mindre än 492 medelstora oktavsidor. Vi finna där en föga helgonlik konung, avgjort mera av äventyrartyp än av helgontyp, mest lik en av Dumas' hjältar, som ger sig in i de mest häpnadsväckande äventyr men som i regel klarar sig fint i alla svårigheter ända tills det tragiska slutet kommer.

En helt annan bild ger oss den moderna historieforskningen. Där få vi lära känna honom såsom en hårdhänt maktpolitiker, som utnyttjar religionen för sina politiska ändamål. Av helgondräkten återstår sålunda icke mycket. (Holmquist).

Slutligen få vi i den fromma legendens ljus se en tredje Olofs-gestalt. Det är närmast denna som nu intresserar oss.

Som källa för hans legend har jag endast haft tillgång till det 1493 tryckta Breviarium Lincopense. Legendan uppträder emellertid där uppenbart i ganska beskuret skick. Den är utarbetad i ungefär samma schablonmässiga form och samma salvelsefulla ordasätt som så många andra medeltida helgonkonungars legender. Vi behöva bara tänka på vår egen helgonkonung S. Eriks legend för att finna jämförelsepunkter. Snarast verkar Olofslegenden relativt återhållsam, särskilt beträffande järtecknen. Legendan börjar i Brev. Linc. omedelbart före slaget vid Stiklastad och huvuddelen utgöres av en redogörelse för helgonets kamp och död i detta slag och den syn genom vilken han styrktes till sitt martyrium.

Slaget vid Stiklastad uppgives ha stått onsdagen den 29 juli 1028. Detta år inföll den 29 juli emellertid icke på en onsdag utan på en måndag. På en onsdag inföll detta datum däremot år 1030, det år som vanligen uppgives som hans dödsår. Bland järtecknen vid hans grav omtalar Brev. Linc. blott ett enda. För att ge en föreställning om legendens framställningssätt återger jag här den sjunde lektionen i matutinen i svensk översättning.

När nu hans lidandestid hade löpt ut och tjänarne hade tva-
 git hans heliga lekamen i ett närbeläget hus, uthölldes utan-
 för husets ingång vatten som blandats med blod som hade
 flutit ur den salige martyrens sår. Då hände sig att en blind
 kom gående framför detta samma huset och föll omkull på
 den plats, där jorden ännu var fuktig av det med vattnet blan-
 dade blodet. Då han nu förde sina av samma vatten fuktade
 fingrar till sina ögon, skingrades i samma stund mörkret och
 han återfick sina ögons ljus. Alla som hörde detta nya under
 häpnade och prisade med högstämnda lovsånger den gudomliga
 nåden, som värdigats förhärliga sin martyr genom ett så
 strålande mirakel.

Ett fullständigt likartat under omtalas vid vår svenske S. Eriks
 död. Det synes ha varit ett mycket vanligt och populärt mirakel
 under medeltiden, något som kanske inte bör förundra oss, då
 blindheten säkert var en lika prövande olycka då som nu.

Förutom detta järtecken omtalas av Brev. Linc. blott ytterligare
 ett enda. Detta är emellertid av annat slag och från en annan tid
 och från ett annat hörn av världen. Det förklarar det något upp-
 seendeväckande förhållandet att det i Konstantinopel fanns en
 kyrka, helgad till den hel. Olof. Riktigheten av detta påstående är
 jag inte i tillfälle att kontrollera. Omöjligt är det naturligtvis
 icke att S. Olofs rykte hunnit ända ned till Miklagård. Förbindel-
 serna mellan Norden och Konstantinopel hade ju under vikingati-
 den varit oerhört livliga och hade förvisso icke ännu avstannat.
 I varje fall berättar legenden om en strid mellan kristna och hed-
 ningar, i vilken de kristna hålla på att duka under. Då anropar
 deras befälhavare under tårar den hel. Olof, som på hans bön
 uppenbarar sig och går som en härold framför den kristna hären.
 Då fly hedningarna skräckslagna och för att uppfylla ett löfte
 som han under slaget i sin nöd avgivit, bygger segraren en kyrka
 åt det helgon som kommit honom till hjälp.

Järtecknen äro sålunda varken särdeles många eller särdeles ovanliga eller särdeles märkliga. De äro snarast vad man kunde vänta av en så krigisk helgonkonung som S. Olof. De äro knappast tillräckliga att förklara den utomordentliga popularitet som detta helgon kunde glädja sig åt. Orsakerna till denna få nog sökas på andra håll.

En sådan orsak ha vi utan tvivel att söka i den unga norska kyrkans behov av ett inhemskt helgon. När man hade denna oräkneliga helgonskara från alla folk och tider, varför skulle inte då den egna kyrkan och den innevarande tiden vara representerad där? Någon officiell kanonisationsprocess — såsom senare — förekom ännu ej. Och vad låg då närmare till hands för en företagsam biskop i det närbelägna Trondheim än att — för att använda ett modernt och ytterst profant men mycket talande uttryck — ta det nya helgonet på entreprenad för sin egen domkyrkas räkning. Företaget lyckades över förväntan. Olof blev icke bara Trondheims domkyrkas viktigaste helgon utan det norska nationalhelgonet. Men knappast i första rummet genom kyrkans propaganda. Utan helt enkelt därför att han i folkföreställningen kom att identifieras med den gamle hederlige Asa-Tor. Tor med sin hammare, som strider med jättarne och Olof med sin yxa som trampar trollet Skalle under sina fötter voro så pass lika redan i det yttre att en identifikation låg nära till hands³⁾. Tors stora popularitet övergick helt enkelt till Olof. Det blev en »kristnad hedendom». Utan tvivel blev emellertid denna kristnade hedendom av mycket större betydelse för Olofskultens utbredning än alla hans järtecken tillsammans. Olofskulten kom så att i mycket hög grad underlätta övergången till kristendomen och så bidra till kyrkans seger. Och Olof blev icke blott ett krigiskt helgon. Utan såsom Tor även varit en årsväxtens främjare, så blev Olof ett årsväxtens och skördens helgon, vars bild man om våren bar över åkrarne för att välsignas med god gröda. Ända in på 1800-talet hade dessa föreställningar fortlevat. Däröfver vittnar den bekante »kornguden i Vånga», en gammal Olofsbild, som än i dag kan beskådas i Skara museum. Honom brukade bönderna i socknen smuggla ut ur kyrkan i all hemlighet för att i soluppgången bära den omkring

---

³⁾ Detta trots att jag icke är okunnig om att en motsatt uppfattning hävdats. Jfr O. Odenius, Till frågan om en hypostaslikhet mellan Tor och Sankt Olof. Credo 1949 s. 21 ff.

på ägorna alldeles som fäderna kört omkring med Frö. Att det stackars helgonet saknar näsa förklarar traditionen på så sätt att en bonde under missväxtåret 1826 slog näsan av honom i vredesmod över att hans förmenta äringskraft visat sig verkningslös. Vi ha ännu kvar ett minne av denna Olofs gagneliga verksamhet såsom växtlighetsfrämjare i det välkända uttrycket: När Erik ger ax ger Olof kaka.

Här är icke platsen att följa Olofskultens utveckling i Norge. Däremot måste några ord sägas om hans dyrkan i vårt eget land.

En av de tillförlitligaste källorna när det gäller att utforska ett helgons kult är givetvis de liturgiska böckerna och icke minst deras kalendarier.

Vårt äldsta bevarade kalendarium från Sverige är skrivet år 1198. Det är det kalendarium som hört till ett missale från Vallentuna kyrka i ärkestiftet, skrivet detta år, av vilket några berömda fragment bevarats till vår egen tid. Den 29 juli upptages här den hel. Olav. Hans kult var sålunda vid denna tid spridd till Upsala stift. Och icke nog härmed. De bevarade fragmenten av detta missale råka just upptaga mässan för Olavsdagen. Och man får ha i minnet att det antagligen dragit om en rundlig tid innan kulten nått det utvecklingsstadium att helgonet fått en egen mässa. Utvecklingsgången har väl sannolikt varit denna att man till en början tagit ett formulär för en martyrkonung ur *commune sanctorum* och i bönerna infogat hans namn och hans kungatitel eller tagit en äldre martyrkonungs mässa. Efter hand har en missa *propria* utformats, först förmodligen endast en för Olof avsedd oration eller kollektbön, sist de poetiska delarne, alleluiversikeln och sekvensen, av vilka den senare ännu saknas i Vallentunamässan (Toni Schmid). Omkring år 1200 hade Olof alltså i Upsala stift sin egen praktiskt taget fullständiga mässa. Detta tyder på att han då redan sedan länge varit upptagen i stiftets helgonskara. Och man torde lugnt våga skriva under Toni Schmidts yttrande att Olof var populär i Sverige redan i äldre kristen tid, innan de svenska helgonens kult uppstod och utbredde sig. Hans fest har säkerligen tidigt firats så gott som överallt i landet, där kristen gudstjänst hölls.

Gå vi från Vallentunakalendariet till de mot slutet av medeltiden brukade liturgiska böckernas kalendarier, så är det självfallet att Olof möter oss i samtliga stift och hans dag är överallt den 29 juli. Här kunna vi emellertid göra en intressant iakttagelse. Dessa

kalendrier indelade mycket noga årets många kyrkliga fester i viss rangordning genom att hänföra dem till olika festgrader. De olika helgonens popularitet och betydelse kan därför vanligen avläsas i festgraden. Ett lokalt stiftshelgon upptogs kanske i det egna stiftet i den högsta festgraden, alltunder det att övriga stift icke alls upptog honom eller placerade in honom i någon av de lägsta festgraderna. Sankt Olof icke blott upptages i alla stift utan erhåller också överallt en mycket hög festgradsplacering. I det förnämliga Linköpingsstiftet har han t. ex. blivit satt i allra högsta klass, d. v. s. hans fest har erhållit samma rang som jul, påsk och pingst. Blott Upsala ger honom i detta hänseende en mindre god placering. Detta är påfallande men har sin naturliga förklaring.

Från Upsala-ärkebiskopen Hemmings tid (1341—1351) finnas bevarade några brev som ge oss en livlig föreställning om den rivalitet som rådde mellan S. Olof och den svenske martyrkonungen S. Erik, vars kult begynt c:a ett halft århundrade senare än S. Olofs. S. Erik hade emellertid småningom blivit Sveriges specielle skyddspatron och hans kult omhuldades självfallet varmt av Upsala. Ärkebiskop Paul i Trondhjem (1333—1346) beklagar sig för Hemming över att svenska präster hindra befolkningen att erlægga Olofsskatten till ärkestolen i Nidaros och i stället söka förmå de offerande att föra sina gåvor till Upsala. Han begär Hemmings hjälp häremot och påpekar att domen i Nidaros äger S. Olofs ben.

Hemming svarar att det i Sverige icke förekommer att någon hindras från att lämna sina gåvor där han själv vill, men att man ingalunda vore förpliktad att offra sina gåvor till ett helgon på den plats där helgonets grav funnes.

Denna kontrovers kastar ett blixtljus över den ekonomiska rivaliteten mellan Olof och Erik. I åtskilliga andra urkunder belyses dessa olika ekonomiska intressen ytterligare. Man ser på flera ställen hur domkapitlet i Upsala måste ingripa för att hejda Olofskulten så att den icke alltför mycket skall göra intrång på S. Eriks lovliga intressen.

Domkyrkan i Upsala som tidigare varit vigd till S. Laurentius och S. Erik skall enligt en uppgift från Peringskiöld år 1435 vid en förnyad vigning ha såsom tredje skyddspatron erhållit S. Olof. Kanske ha vi också häruti att se ett utslag av konkurrensen med Trondhjem. Olof fortfor i varje fall att vara populär. Ännu 1510 viges kyrkan i Malung till honom och så sent som 1529 — två år

efter Västerås riksdag — sattes på en kyrkklocka i Köping inskriften: Hielp Ste Olaf Kong.

Ett tredje vittnesbörd om ett helgons popularitet kunna vi själfv-fallet finna i kyrkor som vigts till dess ära, i bevarade bilder av helgonet och i ortnamn o. d., som präglats på helgonets namn. Även i detta avseende visar sig Olofs överlägsenhet. Alldeles speciellt visar sig denna i Norrland och på Gottland.

Vad Norrland beträffar är ju detta jämförelsevis naturligt. Stiklastad låg icke långt från Sveriges gräns och de svenska förbindelserna med Norge voro under hela medeltiden mycket livliga.

Jag har redan fäst uppmärksamheten på hur själva rikshelgedomen i Upsala 1435 ställdes under S. Olofs hägn. I Skellefteå invigdes 1472 av ärkebiskop Jacob Ulfsson en Olofsbild och i Medelpad finner man en hamn uppkallad efter honom. I Svegs socken i Härjedalen finnes ännu i dag ett stort stenkummel, utvisande platsen där förr i tiden ett kors skall hava varit rest till S. Olofs minne. Här gick en av pilgrimsvägarne till Norge och det heter att, när pilgrimerna fingo se korset, fördubblades deras krafter och deras iver tilltog att skyndsamt nå denna plats, varest de vilade och sjöngo lovsånger.

Att Olof blivit synnerligen ärad på Gottland torde väl åtminstone delvis finna sin förklaring i att gotlänningarne känt honom redan under jordelivet. Snorre Sturlasson berättar om icke mindre än trenne besök som konungen avlagt på ön. Första gången torde ha varit 1007 eller däromkring. Han kom då för att härja men lät beveka sig av gotlänningarnes erbjudande att betala skatt. Han stannade kvar över vintern. Andra gången var 1029, då han på sin väg till sin svåger Jaroslav stannade en tid på gutaön. Sista gången var på hans återfärd från Ryssland våren 1030.

Carl av Ugglas uppräknar i sitt stora verk »Gottlands medeltida träskulpturer till och med höggotikens inbrott» icke mindre än 18 gotländska kyrkor från vilka S. Olofsbilder bevarats. Antalet är överväldigande men förvisso har antalet Olofsbilder fordom varit ännu större. Många äro förvisso förlorade. Och ändå finnes åtskilligt annat som vittnar om Olofs inflytande, såsom S. Olofs hamn på Fårön, S. Olofs kyrka och S. Olofs källa därsammastädes.

Här är icke platsen att landskap efter landskap söka genomgå Sverige för att leta efter S. Olofsbilder och andra S. Olofsminnen. Blott några notiser må lämnas. Så finnes i Skåne en socken som än i denna dag heter Sankt Olof, vars kyrka har en Olofsbild som

är mycket berömd, med vilken folket drev mycken dyrkan ännu på 1600-talet. 1626 lät biskop Mads Jensen som detta år visiterade socknen kasta ut denna Olofsbild och förmanade allvarligen allmogen att de skulle fly dyrkandet därav såsom djävulen själv. Resultatet av biskopens nitälskan blev dock icke stort. Bönderna sörjde snart för att deras käre Olof återfick sin plats i kyrkan, där den ännu i dag förvaras. Så långt fram i tiden som 1754 anmäler prostén i kontraktet att det bedrevs mycket ofog med denna bild. — I Västmanland äro de flesta minnena av S. Olof knutna till Köping som tydligen varit en centralort för Olofsdyrkan. Där finnes bl. a. ett märkligt altarskåp från 1500-talets början, som har stora partier anslagna åt att framställa S. Olof. — Vad Småland beträffar så har Olofsdyrkan säkerligen också där varit ganska utbredd. Förutom från Lidhult finnas bevarade Olofsbilder åtminstone från Jät, Granhult och Dädesjö. Särskilt bilden i Granhult är synnerligen präktig och gör ett utomordentligt starkt intryck där den sitter och bildar medelpunkten på den gamla ödekyrkans västvägg.

De anförda notiserna få vara nog. Här är ju icke fråga om att ge en uttömmande redogörelse för Olofskultens utbredning utan blott om att ge en antydning om dess utomordentliga utbredning och popularitet.

Till sist ett ord om S. Olofs ikonografi. Han avbildas vanligen sittande med konungakrona på huvudet och riksäpplet i den ena handen samt en yxa i den andra. Under fötterna trampar han trollet Skalle. Någon tillfredsställande förklaring på detta troll kan jag dock icke lämna. Den fromma spekulationen har i trollet velat se en symbol för hedendomen som av Olof med sådan iver bekämpades. Jag har emellertid svårt att tro att denna förklaring återger den ursprungliga meningen med trollet. En annan förklaring lämnar Hallman i sin Beskrivning över Köping, tryckt i Stockholm 1728. Berättelsen är en dublett till sagan om jätten Finn i Lund. Jag återger den här såsom Harald Falk berättar den i Kyrkohistorisk Årsskrift 1902.

Den hel. Olof ville bygga en stor kyrka i Trondhjem. Den skulle vara så stor att allehanda främmande nationer på en gång skulle kunna under ett och samma tak hålla sin gudstjänst utan att störa varandra på grund av tungomålens olikhet. Han grundade henne därför så stor att det skulle kunna predikas från sju predikstolar på en gång. Men när kyrkan var halvbyggd så fattades allt som

fordrades till dess fullbordan. Häröver blir konungen missnöjd med sig själv, går ut i skogen och råkar ett troll, som börjar underhandla med honom om kyrkans fullbordande på de villkor, att när hon vore färdig skulle S. Olof antingen skaffa honom sol och måne eller leverera sig sielfwan, så framt han ej dessförinnan hittade på den nye, okände byggmästarens namn. Om så skedde skulle han bliva S. Olofs evärdlige fånge. Nu ökades alltså S. Olofs bekymmer. Alltid om aftonen gick han ut för att kunska men kunde ej få någon underrättelse varken om trollets namn eller hemvist. Men när kyrkan var så nära färdig att ej mera återstod än att sätta upp tornspiran, gick S. Olof om aftonen i solnedgången ut uppför bergen och sökte det ställe där han första gången träffat trollet och fick då höra innanför berget, hur ett barn grät. Han hörde ock huru modern sökte tysta sitt barn, sägande: tig, tig, sonen min, i morgon kommer far din Skalle hem med sol och måne eller Konung Olof sielfwan. Nu hade konungen sålunda fått reda på trollets namn och går glad i hågen hem. Trollet håller på att uppsätta tornspiran och medan denna ännu lutade något ropade konungen: Skalle, sätt korset rätt. Då stupade sig trollet genast ner i mening att falla på konungen och krossa honom men konung Olof sprang åt sidan och kastade sin yxa i trollets knäskål. Sedan lät han fångsla Skalle och lade honom bunden under sin stol, där han fick ligga så länge han levde och blev therföre kallat S. Olofs deggekalf.

Självfallet kan heller icke denna förklaring anses som den verkliga. Gåtan är mig veterligen ännu icke löst. Och vi torde få göra inför denna gåta såsom Luther säges hava gjort inför det han icke förstod: lyfta på hatten och gå förbi.

S. Olof får väl anses nu hava spelat ut sin roll i vårt lands kyrkohistoria. Dock icke alldeles. Sveriges romerska katoliker minnas honom. I den upplaga av Missale Romanum med svensk översättning som utgavs i Stockholm 1863 upptages fortfarande en bön till »den helige konung och martyr Olof». Vi avsluta dessa anteckningar med att avtrycka denna bön.

Deus qui es regum corona et Martyrum victoria: tribue nobis quesumus, B. Olavi, Regis et Martyris tui, pia apud te experiri patrocina, ut per tuam, quam in eius passione glorificamus, magnificentiam, coronam vitae diligentibus te percipiamus repromissam. Per Dominum nostrum, Jesus Christum. Amen.

O Gud. Du som är Konungarnes krona och Martyrernas seger: förläna oss nådigt, att den helige Konung och Martyr Olofs fromma beskydd inför dig måtte sålunda verka hos oss, att vi genom din mäktiga nåd, som vi förhårliga uti hans lidande, måtte undfå den krona som är utlovad dem som älska dig; genom Jesus Kristus vår Herre. Amen.

Vad här har sagts må tjäna till en förklaring varför det glatt oss att kunna knyta samman forntid och nutid genom att ge Tylö-sands kapell S. Olofs namn.

Knut Peters.

Stiftet som liturgisk enhet.

Tyngdpunkten i Svenska kyrkans gudstjänstliv är förlagd till sockenkyrkan, i vilken församlingen samlas kring sockenprästen till söndaglig högmässa. Präst och församling utgör en liturgisk enhet. Sockenprästen är andlig husfader för sina församlingsbor, sin andliga familj. Han undervisar dem, leder dem och bryter brödet för och med dem i den heliga måltiden, Nattvarden. Detta gäller även centralhelgedomen, domkyrkan, stiftskyrkan. Den är andligt hem för domkyrkoförsamlingen, samlad till bön kring domprosten. Administrativt äro församlingarna samlade till stiftet, styrt av biskopen. Men stiftet utgör icke blott en administrativ enhet utan också en liturgisk enhet, stiftets innebyggare, präster och lekmän utgöra en andlig familj, samlad kring biskopen som andlig fader. Detta kommer till uttryck i vissa kyrkliga akter. Först och främst tänka vi i detta sammanhang på prästvigningen. Denna gäller icke någon eller några bestämda församlingar, utan biskopen viger präster för hela stiftet, vilka kunna tjänstgöra i vilken som helst av stiftets församlingar. Detta markeras också därigenom, att prästvigningen normalt förrättas i domkyrkan. Vid prästmötena fungerar också stiftet som liturgisk enhet. I kyrkolagen föreskrives om prästmötet, att detta skall begynna var dag med gudstjänst. Som regel hållas numera vid varje prästmöte icke blott predikogudstjänst, utan den heliga Nattvarden firas också gemensamt av hela prästerskapet med biskopen i spetsen. Synner-

ligen markerat framträder stiftet som liturgisk enhet vid gudstjänsterna i samband med stiftsmöte, då icke blott prästerskapet utan även lekmannarepresentanter för olika församlingar deltaga.

Dessa exempel visa klart, att stiftet i realiteten fungerar som liturgisk enhet. Det finns gudstjänster, som spränga lokalförsamlingens ram och representera hela stiftet. Går man närmare in på frågan om stiftet som liturgisk enhet, visar det sig emellertid, att här finnas olika linjer, som bryta sig mot varandra. Det framgår tydligt vid bedömandet av Nattvardens ställning i kyrkolivet. Den gammalkyrkliga uppfattningen är, att Nattvarden endast kan firas i lokalförsamlingen. Präst och församlingen utgöra här den enda liturgiska enheten. Principiellt är det därför oriktigt att fira Nattvarden vid ett prästmöte eller en ungdomskurs. I denna hållning ligger den fullständigt riktiga uppfattningen, att enheten manifesterar sig just i firandet av Nattvarden. Emellertid finns det en annan uppfattning, som har det gemensamt med den gammalkyrkliga, att den anser, att den kyrkliga enheten manifesterar sig i firandet av Nattvarden, men som i motsats till den gammalkyrkliga uppfattningen ser stiftet och icke lokalförsamlingen som den primära kyrkliga enheten. Detta sammanhänger med en skillnad i uppfattningen av biskopsämbetet. För den gammalkyrkliga uppfattningen är biskopen närmast en präst med vidgade befogenheter. Han har att administrera det av ett antal församlingar sammansatta stiftet, förrätta prästvigningar, installera kyrkoherdar, allt för ordningens skull. Men något utöver prästämbetet finnes principiellt icke i biskopsämbetet. Enligt den andra uppfattningen är biskopen den egentlige prästen, innehavare av det apostoliska ämbetets alla funktioner. Såsom sådan förestår han sitt stift, en herde för hjorden, en husfader för familjen. Prästerna i de olika församlingarna äro biskopens delegerade, på vilka han överlåter de funktioner, som äro nödvändiga för det kyrkliga livet. Stiftet under biskopens ledning är alltså det primära. Församlingarna med sina präster äro helt avhängiga av den större enheten, stiftet med biskopen. Då stiftet är en primär andlig enhet, är det tydligt, att det är en liturgisk enhet.

Enligt denna uppfattning manifesterar sig stiftets liturgiska enhet i den av biskopen firade evkaristin. Biskopens främsta uppgift är att såsom herde för sitt stift, husfader för sin familia, fira evkaristin. Denna princip ger riktlinjer för utgestaltningen av stif-

tets liturgiska liv. Biskopen firar som regel varje sön- och helgdag fullständig högmässa, i vilken han förkunnar Ordet och utdelar den heliga Nattvarden. Denna stiftsmässa firas ej alltid i stiftshelgedomen, domkyrkan. Biskopen befinner sig under en stor del av året ute på visitationer i stiftet. Men vid de större högtiderna firar han den fullständiga högmässan i katedralen. Övriga sön- och helgdagar, då han befinner sig ute i stiftet firar han stiftshögmässan, om detta uttryck må vara tillåtet, i den kyrka, där han för tillfället befinner sig på visitation eller annan kyrklig förrättning. Denna syn på biskopens uppgift innebär något helt nytt i förhållande till nuvarande praxis. Enligt denna sysslar biskopen minst med denna uppgift, som tillkommer honom i egenkap av stiftets herde, att förvalta nådemedlen. Men detta sammanhänger med den rådande synen på biskopsämbetet, att biskopen har att utföra en del handlingar, som den vanlige sockenprästen icke kan utföra. Enligt den här urgerade uppfattningen är det först och främst biskopens uppgift att för hela stiftet utföra det som varje sockenpräst gör i sin församling, nämligen förkunna Ordet och förvalta sakramenten. Därtill kommer att han viger präster och inviger kyrkor. Men dessa uppgifter äro icke de primära.

Biskopens uppgift att predika Ordet och förvalta sakramenten, som framträder i den av honom celebrerade söndagliga stiftshögmässan kan också förverkligas vid vissa utomordentliga för hela stiftet betydelsefulla högtider. Dit kunna vi räkna prästvigningen. Denna högtid är ju icke så sällan i Svenska kyrkan liturgiskt sett ganska undanskjuten. I Lund firas den till exempel efter aftonsången. Men vid detta viktiga tillfälle, när biskopen framträder som herde för hela stiftet och inviger delegerade att utföra hans uppdrag i de olika församlingarna, är det på sin plats, att enheten mellan biskop och präster kommer till uttryck i den under biskopens ledning gemensamt firade evkaristin. Detta sker bäst så, att prästvigningen förlägges till högmässan, som då firas under biskopens ledning och utmynnar i den gemensamma kommunionen. Ett förnämligt uttryck för den djupa samhörigheten mellan biskop och prästerskap är den gamla seden, att de nyvigda prästerna tillsammans med biskopen bedja evkaristibönen, den så kallade koncelebrationen.

Ett par andra högtidliga tillfällen, då biskopen kan framträda och genom att fira evkaristin manifesteras stiftets liturgiska enhet

är prästmötet och stiftsmötet. Vid prästmötet har biskopen de flesta av sina präster samlade omkring sig. Han samlar dem då i högtidlig evkaristi kring domkyrkans altare. Även vid detta tillfälle är koncelebrationen på sin plats. Tillsamman med alla sina präster frambär biskopen den evkaristiska bönen. Vid stiftsmötet finns möjlighet att ännu tydligare manifestera den liturgiska enheten genom att icke blott prästerna utan även de olika lekmanna-representanterna för församlingarna deltaga i den av biskopen såsom hufvud för hela stiftet ledda evkaristin.

Den uppfattning, som här urgeras vinner så småningom gehör. Stiftsmedvetandet blir allt starkare. Stiftsmöten och andra stiftsorgan äro tydliga bevis härpå. Allt större och större krav ställas på biskoparna som andliga ledare. Så småningom komma biskoparna att se som sin väsentliga uppgift att vara herdar för stiftet i den mening att de framförallt vilja predika och förvalta sakramenten. Men då har också stiftet verkligen blivit icke bara en administrativ enhet utan också en liturgisk enhet.

Bengt Strömberg.

Sammanträde med Nordiska nämnden för Tidegård hölls i Trondheim den 23 juni 1949.

Vid sammanträdet närvaro representanter för samtliga Nordens kyrkor, utom Islands. Från Island hade hälsningar ingått genom kyrkoherde Sigurdur Pálsson. Likaledes hade hälsning ingått från sekr. i Faith and Order Mr. Voss, Groningen.

Nämnden beslöt sammanträda nästa år i Finland, om möjligt i Åbo och förslagsvis 12—15 juni. Det uppdrogs åt professor W. Schmidt att träda i förbindelse med De liturgiska bröderna för att utforma programmet. Det uttalades som önskemål att en serie föredrag skulle hållas av kyrkoherde K. Peters om den gre-

gorianska sångens former. Om möjligt skulle det på förhand översättas till finska. Föredraget skulle åtföljas av demonstrationer. God tid skulle avsättas till övningar, meditation skulle övas och ett samtal, fritt ur hjärtat, upptagas på programmet.

Till bisittare i den liturgiska nämnden för året utsågos: för *Danmark*: professor R. Prenter, Aarhus, sogneprest Dag Monrad-Møller, Oure, Fyen; Mag. art. M. Wöldike och Mag. art. Finn Viderö, med organist Ethan Rosenkilde-Larsen, Roskilde som suppleant samt res.kap. Joh. Eilschou Holm och hjälpprest Per

Aagaard, Aarhus, för *Finland*: professor W. A. Schmidt, Åbo, organist Harald Andersén och dir. cant. Gustaf Pettersson, Helsingfors, pastor Parvio, S:t Caris, kyrkoherde A. Nyqvist, Vasa. För *Island*: soknaprestur Sigurdur Palsson, för *Norge*: sokneprest Otto Irgens, res.kap. Agnar Sandvik, sokneprest Helge Fehn, domorganist Ludvig Nielsen samt pastor Fröhner, för *Sverige*: kyrkoherdarna A. Adell och K. Peters, domkyrko-sysselman Pehr Edwall, kyrkoadjunkt Lars Lindhagen och domkyrkoorganist G. Arnér.

Nämnden beslöt tillsätta en kommitté med uppdrag att i nämndens namn utarbета och om möjligt utge

ett häfte för de nordiska kyrkorna gemensamma psalmer och koraler. Till medlemmar utsågos: kyrkoherde K. Peters (sammankallande), mag.art. Finn Viderö, pastor Helge Fehn och musikdirektör Harald Andersén. Kommittén skulle söka kontakt även med soknaprestur Palsson.

Nämnden fann det angeläget att om möjligt söka ordna ett sammanträde med konstnärer om gudstjänsten och dess konstnärliga utformning. Till kommitterade utsågos Res.kap. Eil-schou-Holm, mag. Viderö, kyrkoherde Nyqvist, pastor Solberg och kyrkoherde Adell (sammankallande).

A. Adell.

Nordisk Tidebönskonvent i Trondheim 21—25. Juni 1949

For den, der blot een Gang før har været med til et saadant fællesnordisk, kirkeligt Møde, vil den Fællesskabsfølelse paa Trods af alle nationale Ejendommeligheder, den naturlige Maade, hvorpaa man straks falder ind i Helheden, og de virkeligt gode Bekendtskaber, man der stifter, altid staa som noget af et Forbillede for alle andre Slags mellemfolkelige Konferencer.

Og naar et saadant Møde saa kombineres med et Besøg i Trondheim, ja endda holdes i selveste Nidaros Domen, saa kan man næsten være sikker paa, at det vil blive et virkeligt vellykket og udbytterigt Møde, man vil komme til at overvære.

Derfor var det ogsaa med store Forventninger, vi den 20. Juni satte Kursen mod Trondheim, Forventninger, som til Overmaal skulde vise sig

at blive indfrieede. For os, som kom sydfra, var Oplevelserne imidlertid allerede begyndt, længe før vi naaede Trondheim. Jeg selv, som aldrig før havde aflagt Visit i Norge, havde saaledes benyttet Lejligheden til at se paa Oslo om Mandagen og startede saa om Aftenen paa Turen med Dovrebanen nordpaa — og hvilken Tur. Sent vil jeg glemme Kørslen langs Mjøsen og op gennem Gudbrandsdalen med de skovklædte Fjelsider og fossende Elve og Dovres hvide Toppe tittende frem forude. For slet ikke at tale om selve Turen over Dovrefjellene fra Dombås, mens Morgengryet oplyste det majestætiske Øde. Og saa kom endelig Nedturen til Trondheim. Man var atter i beboede Egne, i en hyggelig By midt i et frodigt Landskab og blandt en Befolkning, som man straks følte som

sine egne ganske uden Hensyn til de mange Hundrede Kilometer, man havde maattet tilbagelægge for at naa dertil.

Fra Banegaarden gik Turen straks til Domkirken. Konventet var allerede begyndt, saa jeg maatte selv se at finde frem til det. Domkirken var ikke vanskelig at finde. Fornemt tilbagetrukket og alligevel som det naturlige Centrum i den travle By laa den for Enden af den brede Munkegade og skuede ud over det pulserende Torveliv. Gennem — forekom det mig — et Utal af Døre kom jeg gennem det nordre Sideskib under Orgelet ind i selv Kirken og befandt mig saa pludseligt staaende inde midt under Centraltaarnets mægtige Hvælv. Det var en ganske betagende Følelse endelig at være her. I første Øjeblik forekom Rummet mig ganske mørkt. Overgangen fra Sollyset udenfor gjorde det umuligt at skelne nogetssomhelst ud over selve det mægtige Rum, hvor alt var mørkt. Kun helt oppe i Højkoret brændte Alterlysene bag det skønne Sprinkelværk af Søjler og Buer, som skilte det allerhelligste ud fra den øvrige Del af Kirken. I første Øjeblik staar man uvilkkaarligt blot ganske betaget og indaander Stedets Stemning; men saa begynder Rumets Konturer at træde frem af Mørket. Halvlyset spaltes op i et Spil af Farver fra Vinduernes Glasmosaik, og Søjler og Buer, Hvælv og Ornamenter dukker frem, som om et Tæppe langsomt blev trukket til Side, og man gribes pludselig af Iver efter at komme til at studere det alt sammen og opleve den ubeskrivelige Skønhed, det rummer.

Men vi maa i Gang med Arbejder og finder derfor først frem til Maria-kapellet — en arkitektonisk Perle og nærmest en hel lille Kirke for sig selv ved Højkorets nordlige Side. Her var

Konventets faste Mødelokale, og her var man allerede traadt sammen, da jeg naaede frem. *Mødets travle Leder, Sandvik*, som har den Lykke ogsaa til daglig at være beskæftiget ved Nidaros Domen, bød velkommen og gav nogle praktiske Oplysninger, hvorefter vi gik ind i Kirken til Konventets egentlige Begyndelses-handling: Messe med Altergang ved Højalteret. I det hele taget var Mødet — som man jo ogsaa maatte forvente — indrammet af Gudstjenester. Kl. 8,00 holdtes Morgenbøn og Messe, Kl. 13,45 læst Tidebøn, Kl. 16,30 Vesper og Kl. 21,30 Completorium.

Jeg ved ikke, om det er disse Tidebønner, der gør det. Men jeg tror faktisk, at det er dem, der er Skyld i den Samfølelse, der altid raader ved saadanne Konventer. Det er ligesom den Disciplin (i god Betydning af Ordet), der flere Gange dagligt tvinger os til uden Personsanseelse sammen at bøje os i Bøn til den Gud, overfor hvem vi intet er, men som alligevel stadig vedbliver at skænke os Livet paany og paany i sin ubegribelige Naade, tvinger os til hele Tiden at faa Øje paa vort eget Hovmod og derved skænker vort Samvær den Rigdom i Diskussionerne, som desværre er alt for sjælden ogsaa i de kirkelige Debatter.

Derfor var det ogsaa det eneste naturlige, at dette Konvent indledtes med Messe. Ikke lange Taler af og om os selv, ikke Foredrag, Diskussioner eller Fællesspisninger, men ydmyg Tilbedelse for Herrens Alter, det var det, som med Rette indledte dette Møde.

Først efter Samværet i Kirken gik vi til KFUK, hvor vi indtog Frokosten under ivrig Hilsen paa gamle og nye Bekendte, Udveksling af Oplevelser og Forespørgslet om alt, hvad der var sket af fælles Interesse, siden man

var sammen sidst. Men endelig fik man da sin Nysgerrighed saa meget tilfredsstillet, at Frokostbordet kunde hæves og Kursen igen sættes mod Domkirken, hvor *Nidaros-Bispen Arne Fjellbu* vilde hilse paa Konventet og byde os velkommen til Byen og Domkirken.

Og saa gik vi i Gang med Arbejdet. Mødets første Foredragsholder var *res. kap. dr. theol. Tord Godal*, der talte om Meditation. Dr. Godal begyndte med at fastslaa, at i Meditationen er det Gud, der er Virkeligheden. Vi kan lære af Teocentriciteten hos Jesaja; vi skal blot være stille. Meditationen kræver Koncentration og Passivitet, Stilhed og Modtagelighed. Kun i Stilheden kan Himlen genspeiles. »Kan vi ikke fatte en Ting, da vær stille, og Tingen skal fatte dig.» Endvidere kræver Meditationen Imagination: konkrete billedlige Træk som M.-Objekt, som det, der nu sker i Dag. Billedliggørelsens Motiver er pædagogisk—psykologiske, men Hovedgrunden er den religiøse Livsorienterings Væsen. Den hænger sammen med det Faktum, at den religiøse Holdning overfor Gud er den passive, objektivt faste, som skal sænkes og tolkes ned i os. Ordet skal vendes mod en selv: dette er for dig, hvad betyder dette for mig?!

Efter Foredraget var der Stilhed, og saa fulgte det næste Foredrag. Det var denne Gang vor »grand old man», *kyrkoherde Adell* fra Söderköping, som maatte holde for med et Foredrag om den gregorianske Sang efterfulgt af praktiske Øvelser, som det hed i Programmet, men som det dog kneb med Tiden til. I det hele taget kan man vist sige, at hvis der endelig skal kritiseres noget ved Mødet, saa maatte det være det, at man havde overvurderet os. Vi var

glade ved hvert eneste Foredrag og hver eneste Diskussion, og vi skal absolut ikke bebrejde Ledelsen, at den skaffede os saa rigt Udbytte af disse Dage som overhovedet muligt. Men det kneb faktisk sommetider med at faa Tid til at trække Vejret. Men nok om det. Vi skulde i hvert Fald have læst Tidebønnen, og derefter gik Turen op til Singsaker Studentehjem, hvor vi skulde bo samt indtage Middagsmaden.

Hvis man i Retfærdighedens Navn vil finde noget godt at sige om Tyskerne og deres Ophold i Norge, maa det først og fremmest blive det, at de har bygget Singsaker Studentehjem — selv om de unægtelig ikke har gjort det for Studenternes blaa Øjnes Skyld. Det var vist oprindelig beregnet til Officersmesse. Men det tænker man ikke paa mere. Nu rummer den store, festlige, hvide Bygning et første Klasses Kollegium, som i Turisttiden kan anvendes som Hotel, og som i alle Maader tilfredsstiller Gæsternes Ønsker om moderne Komfort. Højt oppe paa Bakken sydøst for Byen ligger det og knejser mellem den store Højskole og Byens gamle Fæstning. Og saa er Vejene til og fra Singsaker et Kapitel for sig selv. Enten kan man tage med Sporvognen, og saa faar man Domkirken at se fra den »rigtige» Side, d. v. s. der, hvor man fra Elvens modsatte Side ser den hæve sig op mellem Kirkegaardens Træer højt over Byens Tage. Eller man kan tage Turen til Fods og gaa over den ejendommelige Træbro, hvorfra man ser hen ad den gamle Brygge med de karakteristiske høje Træpakhuse, som vender Gavlene ud mod Elven, et — i hvert Fald for en Dansker — højst seværdigt Bybillede.

Efter Middagen skulde der være en Hvilepause, noget som de fleste

finder yderst kærkomment, men samtidig noget lumskt og farligt, fordi det af en eller anden mærkelig Grund falder den menneskelige Natur langt lettere at undvære Hvilepausen end at afbryde en saadan, naar den først er begyndt. Derfor kunde ogsaa disse Middagspauser — naa, lad os ikke tale mere om det.

Kl. 16,30 samledes man til Vesper, som ligesom de øvrige Tidebønner blev læst i Johannes Kapellet. I det hele taget er det karakteristisk for Nidaros Domen, at den har Kapeller til saa at sige alle Formaal. Overalt i den mægtige Bygning findes der større eller mindre Kapeller, selv over Portalerne og ved Triforierne — om end et enkelt af dem er saa lille, at det kun er anvendeligt for meget slanke Folk.

Kl. 17,00 var der Foredrag igen. Det var denne Gang *Pastor Helge Fæhn*, som talte om de historiske Forudsætninger for en Fornyelse af den menighedsmæssige Bøn. Det blev et vægtigt Foredrag, som gav Anledning til en god Diskussion. Den første Deltager var Pastor Svend Borregaard, som ridsede de historiske og aktuelle Linier for Tidebønnens Stilling op. Mens Katholikerne har det pompøse Gudstjenesteliv, hvor alt skal synges, foretrækker Anglikanerne den menighedsmæssige læste eller sungne Tilbedelse og anvender her alt det væsentlige til de to store Tider Morgen og Aften. De lutherske holdt paa to Tider som det pædagogisk rigtige, men havde ingen faste Psalmer eller faste Lektioner, hvorved det hele blev løst og utilfredsstillende. Antifoner og Responsorier beholdt man til Pryd, men ikke Versiklerne som i England. Spørgsmaalene bliver, om man skal have 3 Tider eller samle alt i 2, samt om man skal tage Antifoner o. s. v. med eller

udelade dem for Menighedens Skyld.

Adell var betænkelig ved at begynde med den sungne Tidebøn og foreslog den læste. *Peters* forsvarede Antifonerne meget kraftigt, men tror ikke, at dette kan blive en Menighedens Sag. *Agnér* mente, at det nærmest gjalt om at levendegøre Menigheden i Bøn og Tilbedelse. Hos os er endnu næsten al Bøn privat, individuel Bøn. Som Lemmer paa Legemet er vi allerede nu inde i en levende Funktion. Vi maa frit finde en Form, som kan fremme dette Liv. Det er saa at sige et aandeligt Hensigtsmæssighedsspørgsmaal. *Viderø* mente ligesom *Adell*, at vi er langt paa Vej, og ser det hele som et Fremtidsspørgsmaal. Vi maa begynde med Davidssalmerne antifonalt. Det er i høj Grad folkeligt, og Eksempler fra flere forskellige Steder viser, at den gregorianske Sang ikke er ufolkelig. *Peters* erklærede sig enig med *Viderø*. Her gælder det »festina lente», hvilket vi straks lagde os paa Sinde, hævdede Mødet og begav os til Aftensbordet paa KFUK.

Men dermed var Diskussionen ikke afsluttet. Kl. 20,30 var vi atter samlet i Mariakapellet for at fortsætte Samtalen. Her havde *Prost Irgens* først Ordet. Han fastslog, at vi først skal give Indførelse i Davids Salmer for at danne en Menighedskerne. Derimod bør vi ikke begynde med Sangen. Den skal først komme senere. *Godal* mente, vi har outreret Luthers almindelige Præstedømme. Vi har forskellige Funktioner i Kirken. Tidebønnen skal ikke revolutionere, men er et Lem, som skal bygges op igen. De smaa Kredse maa være Maalet. Hele Kirkefolket kan ikke faas med. *Professor Schmidt* mente ikke, at Problemet var Spørgsmaalet om smaa Kredse eller hele Kirken, men om der findes et Behov. Det er der sik-

kert i mindre Grupper; saa kan Spørgsmaalet om hele Kirkefolkets Deltagelse komme senere. Men Folk har Fordomme mod Tidebønnerne, derfor maa vi oplyse om dem. *Adell* pegede paa, at Kristus selv har vist Vejen til de smaa Grupper (Hvor to eller tre er forsamlede), og fremhævede, at Morgenringningen bør minde Folk om, at nu bedes der i Kirken. De skal ogsaa vide, at Tidebønnen ikke er for nogle specielle. De smaa Grupper maa ikke blive Sekter, og Tidebønssagen maa ikke afgrænse dem, der er udenfor, og dem, der er indenfor. Vi bør stærkt betone det lægmandsmæssige. Lad f. Eks. Lægfolk læse Teksterne. Derved vil Tidebønslæsningen ogsaa betyde en Fornyelse af Bibelkundskaben og blive et Incitament for Kirken. Til Slut opsummerede *Sandvik* Diskussionen og *Fæhn* gjorde opmærksom paa Betydningen af, at Tidebønnen bruges i Familien.

Derefter sluttede Dagen med Completorium, og vi begav os til Singsaker for at sove paa den første Konventsdays mange rige Indtryk.

Kl. 8,00 næste Morgen indledtes den anden Dag paa vanlig Vis med Morgenbøn i Johannes Kapellet og Messe ved Højkoret. Og saa fulgte Frokosten. Jeg ved ikke, om nogen af Konventsdeltagerne har savnet noget materielt under Opholdet i Trondheim. Men i saa Fald er det deres egen Skyld, for det var altid saare righoldige Borde, vi blev bænket ved. Især det kombinerede Morgen og Frokostbord var bugnende. I hvert Fald for os danske som — vort Ry for Madglæde til Trods — plejer at nøjes med et Morgenmaaltid bestaaende af en Tallerken Havregrød eller en Kop Kaffe med et Par Rundstykker, virker det temmelig voldsomt at skulle begynde Dagen med Sild og

Smørrebød og alle mulige Slags Paalæg. Men godt var det i hvert Fald, og saa vender man sig jo let til Forandringen.

Efter Frokost fulgte Meditation under Ledelse af *Kyrkoherde Nyquist* fra Vasa, og saa kom Omvisningen i Domkirken under *Arkitekt Wilhelm Swensens* Ledelse. At forsøge paa blot at give et Resumé af denne Rundgang i Nordens største, skønneste og berømteste Domkirke vil være en næsten haabløs Opgave. Nidaros Domen kan ikke beskrives, den skal ses og opleves. Med Udgangspunkt i Mariakapellet foretog vi en Rundgang saavel i som om Domkirken og fik — foruden de utallige Skønhedsindtryk — et klart Indblik i det kolossale Restaureringsarbejde, som nu er i Gang paa 81. Aar. Fra en stor Ruinbunke omgivet af Mure i een Etages Højde er hele Skibet blevet rekonstrueret og ført op til den gotiske Pragtbygning, som knejser i Dag. Men dette er endda ikke alt. Ogsaa Koret, som var ombygget næsten til Ukendelighed, er blevet ført tilbage til sin oprindelige Skikkelse i Stil med Skibet. I Øjeblikket arbejdes der paa den i sin Tid saa stærkt omdiskuterede Vestfront, som i sin Egenart er helt uden Sidestykke i Norden; og først naar den er færdig, skal man til at opføre de to Vesttaarne og forhøje Centraltaarnet, som skal krone hellig Olavs gamle, genopstandne Kirke.

Oprindeligt var det Meningen, at vi ogsaa skulde have set Ærkebispegaarden, men der var meget at se paa i Domkirken, saa det maatte opgives, naar der ogsaa skulde være Plads til Tidebøn, Middag og Vesper inden det righoldige Programs næste Punkt, to Foredrag og de teoretiske og praktiske Problemer i Forbindelse med Fornylsen af den gamle

Kirkes Sang. Det var denne Gang *Dr. filos. Sandvik* og *Organist Finn Viderø*, som ud fra deres store Indsigt i netop disse Ting gav os udmærket Orientering i Spørgsmaalene.

Efter Foredragene var der Diskussion. Her mente *Organist Andersén*, at man endnu var et godt Stykke fra den ønskede nye Stil. Men Musikken ligner Teologien, som ogsaa vil virke ind paa Kirkemusikken. I Finland er Forholdet det, at man har bevaret mere af Kirketonen end i de andre Lande dog ikke i Rytmene. F. Eks. synger man meget langsomt. *Pastor Eilskou-Holm* gav *Viderø* Ret i hans Synspunkter. Men det kræves et meget stort Materiale, for at man kan beherske det hele. Her kan vi f. Eks. kun synge Complet. Lad os prøve en reciteret Tidebøn. Dette Forslag fandt *Adell* godt, navnlig hvor flere Nationer var sammen. Og man forsøgte derefter straks med Recitation af *Marias Lovsang*.

Sandvik mente, at ogsaa Recitationen vilde volde Vanskeligheder. Den var sikkert ikke stort lettere end Læsningen — heller ikke blandt forskellige Nationer. Alle Ændringer volder Vanskeligheder af Hensyn til »Lynne» og »Tilvænnning». Men vi har Tilknytning i f. Eks. Folkevisen, ligesom ogsaa Børn lettere lærer gregoriansk Sang end andre Ting. *Viderø* erklærede, at han misundte Normænd og Svenskere deres Sprogmelodi, som gør det lettere at synge Oversættelser fra Latin gregoriansk. Derfor er Recitationen bedre for Dan-skere. Ogsaa han vilde gerne have Menighedssang uden Orgelledsagelse. Danmark har ikke som Norge og Sverige Folketoner; men disse kan dog ogsaa betyde en Fare for, at vi glider bort fra hinanden. Og det maa ikke ske — tværtimod. *Musikdirektør Petterson* oplyste, at man i Finland

aldrig anvendte den sungne Tidebøn. Mange Præster modarbejdede det gregorianske. Men han forstod ikke, hvorfor man ikke kan synge det, som man kan recitere.

Saa var man igen naaet til Aftensmaden, og derefter var der offentlig, nordisk Kirkeconcert i Domkirken. Her spillede *Finn Viderø* først to af sine egne Kompositioner paa Kæmpe-orgelet: Partita over Koralen »Kirken den er et gammelt Hus» og Passacaglia. Derefter sang *Gustav Pettersson* sin egen Komposition: Psalm 85. »Herre, du var förr ditt land nådig» til *Harald Anderséns* Akkompagnement. Og *Andersén* spillede *Torsten Stenius*: Toccata, Rocioare og Ciacona over Hymnen »Nocte surgentes vigilemus omnes». Derefter var det blevet Nordmændenes Tur, og her var det *Domkirkekoret*, som sang *Per Steenberg*: 5-st. Bearb. af »O Hellig And, du skatt så skjønn» og *Pinsebøn*, samt *Ludvig Nielsen*: 5-st. Bearb. af »Jeg ser dig, o Guds lam», *Paul Okkenhaug*: Opptegn. og harm. »Hos Gud er idel glede» og *Knut Nystedt*: Norsk salme. Og endelig spillede *Gotthard Arnér* *Anders Bond*: En herrdag i höiden, *Torsten Sörenson*: Aria av Suite nr. 2 for orgel, op. 17, og *Gustaf Carlman*: Fantasia Gotica. At give en Kritik af denne Concert ligger langt over min Competence. Alt var første Klasses, og det var fra først til sidst en Oplevelse at overvære den.

Og saa kunde vi synge Completorium med Taknemmelig over endnu en righoldig Konventsdag.

Den næste Morgen holdtes i Mod-sætning til de to første Dage ingen Messe, men kun Morgenbøn, fordi der efter Frokost skulde være offentlig Højmesse med Prædiken af *Domprost Sigard Fjær*. Efter Gudstjenesten var der udenfor Programmet arrangeret

en Udflugt. Med Turistbus tog vi op til det interessante og smukt beliggende Folkemuseum ved Sverresborg paa Toppen af Stenberget. Det havde først været Meningen, at Professor Schmidts Foredrag »Ett legeme og een ånd» skulde forlægges hertil, Men Stedets Charme lagde sig hindrende i Vejen, saa vi nøjedes med at bese de gamle Huse, Borruinen og især Kirken og tog saa ned til Byen igen.

Havde det knebet med Aandehuller i de andre Dages Program, blev det imidlertid ikke lettere paa den sidste, idet vort sidste Smuthul, Middagspausen, blev berøvet os. Det nordiske Tidebønsudvalg skulde træde sammen, og der var ikke andre Tidspunkter ledige. Og selv om Mødet under *Adells* myndige Ledelse som sædvanligt blev overstaaet paa kortest tænkelig Tid, var det alligevel lidt mere udmattede end sædvanligt, vi efter Vesperen belavede os paa at høre hele to Professor-Foredrag i Træk, nemlig det, som *Professor Schmidt* ikke havde faaet afleveret om Eftermiddagen, og *Prenters* om »Den evangeliske Lære om Bønnen, med særligt Henblik paa den liturgiske Bøn».

Prenter var første Taler, og umiddelbart derefter talte *Schmidt*. Han indledte med at sige, at han vilde se det aktuelle Spørgsmaal om Kirken paa en historisk Baggrund og derfor begynde med at nævne Efeserbrevet. Den kristne Kirke skal have een Krop, een Aand. Ortodoksien hylder Læren om *ecclesia visibilis* og *ec. invisibilis*. Den synlige Kirke har hele Organisation, men den usynlige er heri. Pietismen søgte at gøre den usynlige Kirke synlig ved at samle de sande troende. Der, hvor de troende var, der var Kirken. Dette atomistiske eller Foreningskirkesyn hyldes af Frikirker og Konventikler.

Grundtvigs Kirkeideal var i Mod-

sætning hertil. Men først den nye Lutherforskning angreb virkeligt. Den Kristendomsopfattelse, der kredser om den enkelte, bliver egocentrisk. Tidens Løsen lyder »Kollektivism» i Modsætning til det 18. Aarhundredes Individualisme. Derfor forstaaer Nutidsmennesker atter Talen om Kirken. Især i Norden (navnlig Sverige) har Folkekirketanken oplevet en Renaissance. Kirken skal gennemsyre hele Folket og ikke bare være for de fromme. Folkekirken lægger mere Vægt paa Bredden end Dybden. Jfr. »En Bok om Kyrkan». Kirken er ikke en sociologisk Institution. Niebuhr skelner paa Amsterdammødet mellem to forskellige Opfattelser. For Katholikerne er Kirken en Frugt af Inkarnationen og derfor fuldkommen. For Protestanterne trænger Kirken derimod — som et Led af Verden — til Forbedring. Denne Skelnen findes i forskellige Grader indenfor alle Kirker. Hvor Ordet lyder, og Sakramenterne forvaltes, der er Kirken. Mens Sakramenterne og Embødet er det centrale for Anglikaneren, er Ordet det væsentlige for Luther. I denne Kirke er det, at Tidebønnen har sin Plads. Den kan karakteriseres som det at bede med Guds Ord. Ogsaa det at synge den er en Gave, som vi maa bruge. Og Professoren sluttede med at opsummere: Kristi Kirke er en Krop, fordi Kristus er dens Grundvold; og den er en Aand, fordi Gud er Aand.

Efter Foredragene, som der var almindelige Enighed om ikke at diskutere, men lade staa for sig selv, gjorde *Sandvik* opmærksom paa, at Konventet nu ikke mere skulde træde sammen i Kirken, og under Afsyngning af Grundtvigs »Kirken den er et gammelt Hus» tog man derefter ved en Procession hele den aftendunkle Kirke rundt Afsked med Norges Na-

tionalhelligdom frem for nogen anden.

Mod Sædvane var Aftensmaden denne Dag henlagt til Singsaker og formede sig som et festligt Afskedsmaaltid, hvor Repræsentanter for alle de deltagende Nationer takkede hjerteligt for de uforglemmelige Dage. Og Mødet sluttede med kammeratligt Samvær i Studenterhjemmets herskabelige Dagligstue, hvor der endelig var Tid til at snakke saa meget, man lystede.

At sammenfatte Udbyttet af dette Møde lader sig vist ikke gøre. Dertil ligger det paa for mange forskellige Omraader. Det er ikke bare de lærerige Foredrag og Diskussioner. Det er ikke bare Udvekslingen af Erfaringer

og Oplysninger om Tidebønssagens Fremskridt i de forskellige Lande. Det er ikke bare det at tilbringe nogle Dage sammen med ligesindede, som interesserer sig for og arbejder med de samme Ting, som optager en selv. Og det er heller ikke alene det at prøve Tidebønnen i Praksis ved nogle Dage helt indrammet af Tidebønner. Men det er alle disse Ting i Forening og i Forening med et godt, menneskeligt Kammeratskab, som gør Konventet i Trondheim til en saa uforglemmelig Oplevelse, som det for vistnok samtlige Deltageres Vedkommende var.

P. Aa.

Recensioner.

Kyrkokonst.

Vilhelm Lorenzen, De gamle danske Domkirker. H. Hagerup, København. Kr. 48.

Den framstående kännaren av dansk byggnadskonst V. Lorenzen är ännu i sina sjuttio år livligt verksam. I den nyss utkomna framställningen av Danmarks gamla domkyrkor ger han en intressant sammanfattning av den kyrkliga arkitekturens huvudnummer i vårt grannland. Han lyckas avvinna ämnet nya och fängslande synpunkter samtidigt som han för svensk publik gör tillgängliga vissa nya rön särskilt om domkyrkorna i Lund, Odense samt Slesvig och deras äldsta förut rätt okända byggnadshistoria.

Av de nio medeltida domerna i det gammaldanska riket härstamma fyra från tiden före 1100. Två av dem,

Dalby och Lund, ligga i Skåne. Med *Dalby kyrka*, som uppfördes under Sven Estridsens tid av biskop Egin, sker det första försöket att bygga en stor kyrka. Men mer än en förstorad menighetskyrka blev den egentligen inte. Särskilda processionsportaler funnos dock i söder och norr. Något senare uppfördes den första *Roskilledomen*, invigd 1081 och byggd av biskop Vilhelm. Dess grundvalar ha framgrävts under den nuvarande kyrkan, och den mest intressanta detaljen utgöres av tornfasaden. Dess mittparti — motsvarande mittskeppets bredd — var indraget och partiet med de båda tornen sköto fram. Detta mittparti kan ha burit ett slags galleri avsett för kungasläkten och efterbildas i många danska och svenska kyrkor. *Lundadomen*, vars äldsta byggnadshistoria genom Otto Rydbeckes

grävningar 1941 fått en ny belysning, blev märklig framför allt genom östpartiet (från 1060-talet) med sitt stora rektangulära kor av europeiskt katedralsnitt och genom kryptan. En överraskning bjuder också de nu publicerade resultaten av undersökningarna i S:t Knuts kyrka i *Odense*, som utfördes 1946 av arkitekten C. G. Schultz. Tvärskeppet och koret med sin absid kom därvid i dagen. Det var till denna helgedom, som Knut den heliges lik flyttades 1095. Denna byggnad var av verkligt katedralformat och försedd med tvärskepp, som markerar en kyrka av särskild dignitet liksom den rymliga absiden. Kryptan till detta kor är äldre än Lundadomens. Egendomligt nog var det först 1139 som den blev domkyrka. — Av de två andra 1100-tals kyrkorna i Slesvig och Ribe återstår ingenting.

Det följande århundradet, 1100-talet, blev en verklig kyrkobyggnadstid. Början sker med katedralen i Lund, som vid 1100-talets början blev betydligt utökad — den var ju hela Nordens ärkebiskopskyrka. Under biskop Assers tid byggdes den stora kryptan, som inte hann bli färdig vid hans död 1137. Med ärkebiskoparna Eskils och Absalons verksamhet fullbordades en katedral, som inte bara överträffade alla Nordens biskopskyrkor i storlek utan även med sin rika bild- och ornamentskatt blev enastående i norra Europa. Man behöver bara tänka på de nio portalerna förutom två baldakiner, kryptportalerna, tvärskeppsdörrarna till vinden m. m. Tornfasaden, som avslutades under Absalons tid, kom att erinra om Roskilledomens äldsta anordning med ett galleri i övervåningen, försett med kungapulpiturer. Om dessa vet man, att kung Christoffer I med gemål haft sina sittplatser där.

Nyligen företagna utgrävningar i

Slesvigs domkyrka ha givit till resultat, att den äldsta byggnaden, som börjats senast 1134, varit en treskeppig basilika med kor och absid och — som en nyhet — östabsider vid korsarmarna. Denna byggnad av granit och tuffsten blev helt ombyggd tjugofem år senare, och långhuset fick sitt nuvarande utseende först på 1200-talet. Dess invecklade och skiftande byggnadshistoria får av Lorenzen en överskådlig och lättfattlig framställning. Tyvärr förlorades mycket av denna byggnads karaktärsfulla egenart vid 1864 års hårdhända restaurering, som dock på 1930-talet fick någon bot. Ett hårt öde gick också *Ribedomen* tillmötes under reparationen 1883—1904. Den ger ändå en god bild av en romansk katedral, vars kor troligen uppförts på 1120-talet under biskop Thures tid. Först senare tillkom långhus, förhall och trapporn. Södra korsarmens portal tillhör denna tid och är ett av praktnumren i dansk romansk skulpturkonst. Från denna katedral har bevarats en processionsordning. Den är daterad 1454 och gäller processionen med det heliga korset. Från koret går skaran av kaniker och vikarier med korset i spetsen runt koromgången under responsoriet *Dulce lignum*. Så går man ut och vandrar genom korsgången invid kyrkan och går in genom västportalen, där man stannar under växelsången *Salvator mundi*, som fortsättes av ledarens (*hebdomarius*) sång *Omnis terra*. I kyrkan går processionen till S. Lamberts altare, där kollektbönen läses: *Deus qui crucem sanctam ascendisti*. Därifrån skrider processionen upp i koret under antifonien *Da pacem, Domine*, och sången *Fiat pax* och så till sist kollekten, sjungen av ledaren. Denna processionsordning har omnämnts här för att belysa en av de många liturgiska

faktorer, som förklara den medeltida katedralens funktion. Som Lorenzen flerstädes framhållit, sammanhänger särskilt sidoportalernas placering med processionerna.

Domen i *Viborg* hör till Danmarks sorgebarn bland domkyrkorna. Under åren 1863—1876 nedrevs den intressanta 1100-tals byggnaden — endast kryptan blev bevarad — och återuppfördes — men i »renare» stil! Den romanska domens härstamning är ett intressant problem, vars lösning Lorenzen vill föra närmare genom hänvisning till Lund.

Den stora domkyrkan i *Roskilde*, Nordens första tegelkyrka, och den första katedral i landet, som försågs med valv, är ännu i dag full av intressanta byggnadshistoriska problem. Ett av de viktigaste gäller förebilden, som förf. finner i den nu förstörda kyrkan i *Arras*, som först nu genom en publikation av *Lestocquoy* är mera känd. Absiden i den danska domen anses stått färdig efter 1180. Även beträffande domen i *Aarhus* vet man numera, att 1100-talets byggnad var en treskeppig basilika med kor och rikt utbildade tvärskeppsarmar. Hur den romanska domen under 1400-talet omvandlades till en »stilren» gotisk byggnad är ett märkligt kapitel i arkitekturens historia. Denna interiör blev i katolicismens sista tid smyckad med en rik och för senkatolsk fromhetsliv typisk dekoration.

De gamla danska domkyrkornas rad avslutas med *Børglum*, vars intressanta byggnad nu framträder som en torso, samt *S. Knut* i *Odense*. Byggnadshistoriska undersökningar utfördes här 1946—47 och veterligen ha de ännu inte publicerats. Domens korpanti och krypta ha redan omtalats. Den nya, helt i gotisk stil uppförda domen påbörjades på 1280-talet med ett nytt skepp invid det

gamla tvärskeppet, som först på 1300-talet byggdes om med kor och absid. Så fick *S. Knut* liksom domen i *Aarhus* en rent höggotisk interiör.

Ett av avslutningskapitlen behandlar den katolska kyrkointeriören. Korets indelning i tvärskepp, och högkor med absid återfinnes överallt utom i *Ribe*, där absiden följer på tvärskeppet. Koret kan ibland svälla ut på grund av det stora antalet kanniker (i *Roskilde* över 100) och flyttas då ned i mittskeppet. Eller också byggdes större kor som i *Slesvig* och *Aarhus*. Högkoret omges alltid med en mur (lektoriemur mot mittskeppet), som gör att högkoret ter sig som en kyrka i kyrkan. Framför denna mur stod lekmannaltaret, helgat det heliga korset, och ovanför hängde triumfkrucifixet. Vid muren funnos två pulpeter, varifrån evangeliet lästes från den norra och episteln från den södra. Den sistnämnda var också predikstol. I *Lund* och *Roskilde* kan man lätt föreställa sig det medeltida utseendet. Här finnas också vackra korstolar med märkliga bildsviter i relief. Vidare funnos i högkoret läspulpet, biskopstol (en bevarad i *Roskilde*) och prelatstolar (i *Lund* och *Roskilde*). Framför högaltaret stod en hög ljusstake, och sådana finnas ännu i *Lund*, *Ribe*, *Aarhus* och *Viborg*. Altaret kunde ibland vara utbildat till ciboriumaltare, som spår visa i *Lund*, *Ribe*, *Odense* och *Roskilde*. Ett sådant altare utgjordes av ett tabernakel uppbyggt av fyra pelare. Altarets framsida var ofta smyckad med metalltavlor. Några sådana »gyldne Altre» ha bevarats. Ett av dem, det som nu står i *Lisbjerg* har troligen prytt högaltaret i *Aarhus*domen. Hur vackra och intressanta dessa förgyllda metallaltaren än äro, är dock författarens omdöme något överdrivet när

han säger, att de höra till de äldsta i Europa och att Lisbjerg är ett konstverk av europeisk rang. Han glömmet då de strålande bysantinska och italienska förebilderna från 1000-talet (Pala d'oro!).

Ett annat kapitel behandlar gravmonumenten. Det utgör en ytterst instruktiv och översiktlig framställning. Bland gravarna fäster man sig vid att förf. inte diskuterar härstamningen av drottning Margaretas praktfulla monument i Roskilde. Enligt honom härstammar det från en nordfransk-flamländsk bildhuggarskola. Enligt anmeldarens mening är det nästan rättvisare att hänvisa till Paatz' attribution, enligt vilken den store lübeckaren Johannes Junge (mästaren till triumfkrucifix, Birgitta och S. Anna i Vadstena klosterkyrka) är upphovsmannen.

Lorenzens stora och vackra bok är en dyrbar gåva till alla, som ha intresse av nordisk kyrko-konst. Så enkelt och så lättfattligt kan endast den, som under en hel mansålder gjort sig förtrogen med ett rikt och fängslande material, framställa även de mest invecklade vetenskapliga frågor. När man läst boken till slut, saknar man bara en sak, en litteraturlista.

Bengt Cnattingius.

*Kirkegaarden et kirkeligt anliggende
ved Prost J. Exner P. Haase &*

*Søns Forlag, Kjøbenhavn 1948.
Kr. 6:—.*

I en liten behändig volym på 150 sidor har ett antal danska prostrar sammanfattat en modern kyrklig synpunkt på kyrkogården och samtidigt givit praktiska vinkar för anläggandet av kyrkogård, dess skötsel och administration. Ett av de mest läsvärda avsnitten är sognepræst Holger G. Dahls bidrag om gravmonumenten, som behandlar viktiga problem om gravstenarnas texter och deras stil, symboler m. m. Han efterlyser en tydligare hänvisning på kristen bön och bekännelse på gravstenstexterna och önskar se mera tillämpning i gravarnas anordning av den sant kristna föreställningen om allas likhet inför Gud och döden. Fordran på anläggningens konstnärliga utformning sammanfattas av prost H. K. Hain i en annan artikel i två krav: den skall vittna om dödens allvar och om vårt hopp på dödens besegrare, Jesus Kristus. Därför bör man inte uteslutande imitera profana trädgårdsanläggningar. I ett annat bidrag om kyrkogårdens omgivning höjes ett varningsrop mot förödelsen av kyrkornas och kyrkogårdarnas vackra miljöer, där en kraftig lagstiftning är av nöden. Den svenska jämförelsen inställer sig genast: här är något, som måste med kraft bekämpas. F. ö. gör man beträffande kyrkogårdens yttre den iakttagelsen att prostsynerna i Danmark tydligen utgjort en reglerande faktor av stor betydelse. För svensk publik utgör denna lilla bok en läsning, som bör väcka eftertanke.

Bengt Cnattingius.

K Y R K O M U S I K

Hymner för trestämmig kör eller kvinnokör tillägnade biskop *Gustaf Aulén* den 15 maj 1939. I: —.

Särtryck:

När Herren Kristus födder var. Tonsatt av *Ivar Widéen*. 0:14.

O Herre Gud oändelig. Tonsatt av *David Wikander*. 0:14.

Världens frälsare kom här. Sättning av *Oskar Lindberg*. 0:07.

Evigt innan himlens fäste. Sättning av *Albert Runbäck*. 0:14.

Döden är uppslukad. Av *Gustaf Carlman*. 0:25.

Du som härlig ställde. Körsats av *Waldemar Åhlén*. 0:25.

Tidegärdshymner av *Arthur Adell*. I toner från forntid och nutid tillägnade författaren på hans 50-årsdag. Med teckningar av *Erik Abrahamsson*. 5: —.

Särtryck:

I världens ödestimma av *Carl E. Rosenquist*. 0:25.

Ännu en dag till vila går av *David Wikander*. 0:15.

På nytt advent för dörren står av *Albert Runbäck*. 0:15.

O starke Gud av *F. M. Allard*. 0:15.

Sig fröjde himmel, fröjde jord av *Waldemar Åhlén*. 0:15.

Hymner.

Jag är, o Herre, i din makt av *H. Albert*. 0:25.

Aftonpsalm av *J. S. Bach*. 0:10.

Kom, stilla död. Sopran och bas av *J. S. Bach*. Mellanstämmorna efter den besiffrade basen utarbetade av *Frans Wüllner*. 0:07.

Pingsthymn. Sopran och bas av *J. S. Bach*. Mellanstämmorna efter den besiffrade basen utarbetade av *Franz Wüllner*. 0:07.

Hell, dag så ljus och lyckosam! av *G. P. Palestrina*. 0:07.

Dig skall ditt Sion sjunga. Mel. av *Johan Kugelmann*. Tonsatt av *J. S. Bach*. 0:40.

Jesus Krist, vår Frälserman. Tonsatt av *L. Osiander*. 0:15.

Wie schön leuchtet der Morgenstern av *M. Praetorius*. (Svensk text). 0:25.

Vak upp, min själ, giv ära. Mel. fr. 1587. Tonsatt av *David Wikander*. 0:20.

Det är en kostelig ting av *Harald Cederwall*. Den signade dag, julhymn för blandad kör av *Daniel Olsson*. 0:25.

Vid completorium under julen. Tryckt i två färger.- 0:75.

G L E E R U P S

**Doktors-
avhandlingar**

tryckas perfekt å

**Skånska
Centraltryckeriet**

Grönegatan 14
Lund. Tel. **10275**

**E. A. Setterquist & Son Eftr.
ÖREBRO**

Sveriges äldsta fabrik
för kyrkoorglar

Tel. fab. 10134. Bost. 18607

OLOF HAMMARBERG

ORGELBYGGARE

GÖTEBORG V.

Tel. 291260

Nyheter av

ALBERT RUNBÄCK

Efter

sammanringningen

Lätta preludier till Högmässans
Ingångspsalmer enligt Evangelie-
bokens anvisningar

Pris kr. 8:15

Orgelmusik

**vid högmässans
avslutning**

Pris kr. 12:15

I bok- och musikhandeln

Regeringsg. 35 - Stockholm - Tel. 231115

A. MAGNUSSONS ORGELBYGGERI

GÖTEBORG

Telefoner:

15 12 79, 16 59 29

SVENSKT

KVALITETSARBETE

PIPORGLAR

enligt klassiska principer och tillförlitliga konstruktioner med karaktäristisk och ekonomisk disposition och konstnärlig intonation.

Ombyggnader och restaureringar av äldre verk samt anläggningar för elektrisk bättdrift utföres.

Dispositioner och kostnadsförslag på begäran.